किशोर किशोरीहरूमा धूमपान तथा मद्यपानसम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको अवस्था

इन्द्रादेवी लामा
परीक्षा रोल नंः २१४०१६०
त्रि.वि. दर्ता नं.: ४१८-८४
शैक्षिक वर्ष : २०६६/०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
शिक्षाशास्त्र सङ्काय एम.एड दोस्रो बर्ष जनसंख्या शिक्षा विषयको
कोड नं. **598** को आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग
कोसीहरैंचा, मोरङ
२०७३

किशोर किशोरीहरूमा धूमपान तथा मद्यपानसम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको अवस्था
इन्द्रादेवी लामा
२०७३

त्रिभुवन विश्वविद्यालयद्वारा सम्बन्धनप्राप्त
सुकुना बहुमुखी क्याम्पस
SUKUNA MULTIPLE CAMPUS
(स्नातकोत्तर तह कार्यक्रम)
कोसीहरैँचा, मोरङ
☏ ०२१-५४५६१७
KOSHIHARAINCHA, MORANG
☏ ०२१-५४५७१७
स्था.: २०४८
फ्याक्स : ०२१-५४५७१७
(विश्वविद्यालय अनुदान आयोग बाट QAA प्राप्त) सूचना बोर्ड
सेवा १६१८०२१५४५७१७
E-mail: sukunac@yahoo.com
Web site: www.sukuna.edu.np

पत्र सङ्ख्या

चलानीनम्बर

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M. Ed.) **स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग (Pop. Ed. 598)** का विद्यार्थी **इन्द्रा देवी लामा**ले **किशोर किशोरीहरुमा धूमपान तथा मद्यपानसम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको अवस्था** शीर्षकको शोधपत्र शोधनिर्देशक तथा सुपरिवेक्षकबाट वाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भई आएको हुँदा निजको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र. स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	श्री जनार्दन गुरागाईं	विभागीय प्रमुख	
२.	श्री कृष्णप्रसाद भुर्तेल	शोध निर्देशक	
३.		वाह्य परीक्षक	

वाह्य परीक्षण गरिएको मिति :

इश्वी.सम्बत् :

प्रतिवद्धता

यो शोधपत्र मेरो ज्ञान र अध्ययन क्षेत्रमा आधारित रहेर सर्वप्रथम तयार गरिएको हो भनी प्रतिवद्धता गर्नुका साथै कुनै पनि विश्व विद्यालयमा यस प्रयोजनार्थ यस अघि प्रस्तुत गरेको छैन भनी प्रतिवद्धता गर्दछु । यो अध्ययन मेरो आफ्नै अनुसन्धानको परिणाम हो र केही सन्दर्भ सूचीकृत विषयवस्तु बाहेक यो शोधपत्रमा प्रस्तुत विषयवस्तु मेरा मौलिक हुन् ।

....

इन्द्रा देवी लामा

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत 'किशोरकिशोरीहरुमा धूमपानतथामद्यपानसम्बन्धी ज्ञान रप्रयोगको अवस्था'त्रिभुवनविश्वविद्यालयशिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत जनसङ्ख्यामूलविषयमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष शोधपत्र ५९८ को आंशिकआवश्यकता परिपूर्ति गर्नकालागितयार पारिएको हो ।

यस अनुसन्धानकार्यमाशीर्षक चयनगर्ने कार्यदेखि लिएर प्रस्तावना लेखन तथाशोधपत्रको तयारी नहुन्जेलसम्ममहत्त्वपूर्ण निर्देशन, सल्लाह, सुझाव, हौसला, एवम् मार्ग निर्देशन गर्नु हुने सुकुनाबहुमुखीक्याम्पस,कोसीहरैँचामोरङ्का स्वास्थ्यतथा जनसङ्ख्याविभागप्रमुखश्री जनार्दन गुरागाई ज्यूप्रतिहार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछु । शोधपत्रको शीर्षक छनौटदेखि शोधपत्रतयारीकाक्रममाविभिन्न रचनात्मक टिप्पणी, सल्लाह र सुझावदिई सहयोग गर्नु हुने तथा अनुसन्धानकार्यलाई सहजबनाउनु हुने शोध निर्देशकश्री कृष्णप्रसादभुर्तेल ज्यू प्रति साथै यस क्याम्पसकास्वास्थ्यतथा जनसङ्ख्याविभागकासम्पूर्ण प्राध्यापक ज्यूहरु तथा कर्मचारीहरु प्रतिआभारी छु ।

त्यसैगरीशोधपत्रको लागिआवश्यकतथ्याङ्क र सूचनाहरूउपलब्ध गराइदिने, यो अध्ययनको छनौटमा परेकास्थानीयबासिन्दा,समाजसेवी,बुद्धिजीवीसबैमाआभार प्रकट गर्दछु साथै आवश्यक सन्दर्भ सामग्रीउपलब्ध गराउन सहयोग पुऱ्याउने अनन्यमित्रहरिशंकर उपाध्यायप्रतिहार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । त्यस्तै यस अनुसन्धान कार्यमा आफ्नो सुझाव , सरसल्लाह दिई सहयोग गर्नु हुनेश्री महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसका उप.प्राध्यापकश्री अमृतकुमारश्रेष्ठ ज्यू र तथ्याङ्क उपलब्ध गराइदिनु हुने धरान उपमहानगरपालिकाका कर अधिकृत श्री खगेन्द्र खतिवडा ज्यूलाई पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमाशोधपत्र टङ्कण गरी सहयोग गर्नुहुने टिना कम्प्युटर सेन्टरकाप्रोप्राइटर श्री यज्ञमणि निरौलातथा सम्पूर्ण सहयोगीप्रतिहार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

इन्द्रा

देवीलामा

शोधसार

जनसङ्ख्या शिक्षा बिषयको किशोर किशोरिहरुमा धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी ज्ञान र प्रयोगको अवस्था शीर्षकको शोध अध्ययनको मुख्य उद्देश्य किशोर किशोरीहरूमा धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी के कस्तो ज्ञान रहेको छ सो सम्बन्धी पत्ता लगाउनु हो । सो उद्देश्य पुरा गर्नका लागि उद्देश्य मुलक छनोट विधि अनुसार सुनसरी जिल्ला धरान उपमहा नगरपालिका वडा नं. १६ को नौलो वस्ती र सिमाना टोल छनौट गरियो । आवश्यक तथ्याङ्क प्राथमिक तथा द्धितीय स्रोतद्धारा संकलन गरिएको छ ।

वर्णनात्मक विधिमा आधारित यो शोधपत्र किशोर किशोरीहरूको धूमपान तथा मद्यपान सम्बन्धी के-कस्तो अवस्था रहेको छ, उनीहरूमा के-कस्तो समस्या रहेको छ भनी अध्ययन गरिएको थियो । वर्णनात्मक विधिलाई प्राथमिकता दिदै अन्तर्वार्ता सूची, अभिलेख अध्ययन आदिको माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अध्ययन उद्देश्य पूरा गर्न २१९ जना मध्ये ७३ जनालाई हिउँढिक्के नमूना छनौट विधि (Snowball Sampling Method) प्रयोग छनोट गरिएको छ । यस अनुसार ७३ जना किशोर किशोरीलाई प्रश्न सोधी नमुनाको रुपमा लिइएको छ ।

यस अध्ययनलाई सुनसरी जिल्ला धरान उपमहानगरपालिका वडा नं. १६ को सिमाना टोल र नौलो वस्तीमा अध्ययन गरी शोधपत्र तयार गरिएको थियो भने विशेष गरी जनजाति र दलित समूदायका किशोर किशोरीहरुलाई मुख्य केन्द्रविन्दु बनाईएको थियो जसलाई अध्ययनको सीमा भनिन्छ । यस अनुसन्धानतमा १५ -१९ वर्ष समूहका ७३ जना किशोर किशोरीहरूलाई लिइएको छ ।

अनुसन्धानका क्रममा अनुसन्धानमा संलग्न उत्तरदाताहरू मध्ये १९ वर्ष उमेर समूहका ४१.१०% छन् भने सबैभन्दा कम १५ वर्ष उमेर समूहका ४.११% किशोर किशोरीहरू रहेका छन् । यस अध्ययनका क्रममा वा अनुसन्धानका क्रममा लैङ्गिक आधारमा

पुरुष ७० प्रतिशत र महिला ३० प्रतिशत रहेका थिए । उत्तरदाताहरू ८२% हिन्दू रहेको पाइयो ।

किशोर किशोरीहरूले आफ्नो आर्थिक अवस्थालाई पनि मध्यनजर नगरी धूमपान तथा मद्यपान गर्नका असामाजिक व्यवहार गर्ने गरेको पनि पाइयो । अनुसन्धानका क्रममा किशोर किशोरीहरूमा ७१ प्रतिशतले पहिलो पटक साथीसँग बसेर धूमपान गरेका थिए । अनुसन्धानका क्रममा पत्ता लगाउने क्रममा ५९ प्रतिशतले नियमित रुपमा मद्यपान सेवन गर्ने गरेको पाइयो । १९ प्रतिशतले कहिले काहिँ र १० प्रतिशत अन्यले रहेको पाइयो । धूमपान तथा मद्यपान सेवन गर्ने किशोर किशोरीहरूमा उच्च तनाव भई निम्न समस्या देखा परेको देखियो, ३७ प्रतिशतमा टाउको दुखाई, २९ प्रतिशतमा कमजोरी, १९ प्रतिशतमा आलस्यता र १५ प्रतिशतमा बेचैनीको अवस्था महसुस गरेको पाइयो । कसैकसैलाई भने आनन्दको महसुस हुन्छ भनेको ५७% पाइयो ।

सुर्तीजन्य पदार्थ तथा मदिरा जन्य पदार्थको विक्रि वितरणमा उच्च कर लगाउने, सार्वजनिक स्थलमा मदिराजन्य पदार्थको सेवनमा पूर्ण रोक लगाउने, मदिरा तथा धूमपान रहित गाउ, नगर तथा जिल्ला घोषणा गर्ने नीति ल्याउने, मदिरा तथा धूमपान रहित गाउ, नगर, तथा जिल्ला घोषणा गरिएका क्षेत्रको सुक्ष्म अनुगमन गर्ने र पूर्ण पालना भएको क्षेत्रलाई पुरस्कृत गर्ने, विभिन्न चेतनामुलक कार्याक्रमहरु विद्यलाय, समुदायमा सञ्चालन गर्ने, शोध अध्ययनमा देखिएका समस्या समाधान गर्न विभिन्न समूदायमा स्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी दिनु पर्ने, पुनर्स्थापना केन्द्रमा उपचार गराउनु पर्ने, विभिन्न समस्या समाधान गराउन नयाँ नयाँ पहल अगाडि बढाउनु पर्ने, स्थानीय सरोकारवालाहरूको क्षमतालाई अगाडि बढाउनु पर्ने, सांस्कृतिक परम्पराको नकारात्मक प्रवृत्तिलाई हटाउनु पर्ने साथै धूमपान तथा मद्यपानको लतमा लागेका किशोर किशोरीहरुलाई सिर्जनात्मक कार्यमा लगाउने र जीवनोपयोगी सीपको तालिम दिई जीवनप्रतिको आशा जगाउने जस्ता कुरालाई अगाडी बढाउनु पर्ने सुझावहरू समेटिएको छ ।

विषय-सूची

		पृष्ठ सङ्ख्या
	प्रतिवद्धता	क
	सिफारिस पत्र	ख
	स्वीकृति पत्र	ग
	कृतज्ञता	घ
	शोधसार	ङ
	तालिका सूची	ञ
	चित्र सूची	ट

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३.	अध्ययनको उदेश्य	७
१.४	अध्ययनको उपादेयता	७
१.५	अध्ययनको सीमा	८

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१	सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२	व्यवहारिक साहित्यको पुनरावलोकन	१०
२.३	साहित्य पुनरावलोकनको उपादेयता	१४
२.४	अवधारणात्मक ढाँचा	१४

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधि

३.१	अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२	अनुसन्धानको जनसङ्ख्या	१६
३.३	नमुनाको आकार र नमुना छनौट विधि	१६
३.४	तथ्याङ्क संकलनका साधन	१६
३.५	तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया	१६
३.६	तथ्याङ्कको व्याख्या र प्रस्तुति	१७

परिच्छेद-चार : नतिजा र छलफल

४.१ सामाजिक जनसांख्यिक अवस्था १८
४.१.१ उत्तरदाताको उमेरगत अवस्था १८
४.१.२ उत्तरदाताहरूको धार्मिक अवस्था १९
४.१.३ उत्तरदाताहरूको शैक्षिक अवस्था १९
४.१.४ उत्तरदाताको पेशागत अवस्था २०
४.१.५ उत्तरदाताको लैङ्गिक अवस्था २१
४.१.६ उत्तरदाताको पारिवारिक आर्थिक अवस्था २१
४.२ मद्यपान र धूमपान सम्बन्धी ज्ञान तथा व्यवहार २२
४.२.१ अतिथिको सत्कारमा मद्यपान २३
४.२.२ सुर्ती, खैनी तथा चुरोट प्रयोगकर्ताको अवस्था २३
४.२.३ धूमपान शुरु गर्नुको कारण २३
४.२.४ पहिलो चोटि धूमपान सुरु गर्दाको उमेर २४
४.२.५ पहिलो पटक धूमपान प्रयोग गर्दाको संगत २५
४.२.६ धूमपान प्रयोगको अवस्था २६
४.२.७ प्रतिदिन चुरोट प्रयोगको संख्या २६
४.२.८ धूमपान गर्दाको अवस्थाको अनुभूति २६
४.२.९ धूमपानले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी ज्ञान २७
४.२.१० धूमपान तथा सुर्ती सेवनबाट सृजित समस्या २८
४.३ मद्यपान सम्बन्धी व्यवहार २८
४.३.१ मद्यपान सेवनको प्रवृत्ति २९
४.३.२ घरेलु मदिराको उत्पादन ३०
४.३.३ मदिराका प्रकार ३०
४.३.४ पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाको उमेर ३१
४.३.५ दैनिक सेवन गर्ने मदिराको मात्रा ३२
४.३.६ पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाको कारणहरू ३३
४.३.७ मदिरा सेवन पछिको अनुभव ३४
४.३.८ मदिरासँग सेवन गरिने अन्य खानेकुरा ३५
४.३.९ मदिराका लागि गरिने खर्च ३५
४.३.१० धुम्रपान तथा मद्यपानले सम्मानित गर्छ गर्दैन भन्ने सम्बन्धी धारणा ३६
४.३.११ मदिरा सेवनका कारणले भएका दुर्घटना ३७
४.३.१२ मदिरा सेवनको असर सम्बन्धी धारणा तथा अवस्था ३८
४.३.१३ मदिरा सेवनकर्तामा सेवन गर्न नपाउँदाको अनुभव ३८

४.३.१४ मदिरा सेवनकर्तामा देखिएको मानसिक तनाव ३९
४.३.१५ उच्च तनावको अवस्था ४०
४.४ अनुसन्धानबाट प्राप्त प्रमुख प्राप्तिहरू ४०

परिच्छेद पाँच : सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ सारांश ४३
५.२ निष्कर्ष ४३
५.३ सुझावहरू ४४
५.३.१ नीतिगत सुझावहरू ४४
५.३.२ कार्यान्वयनका लागि सुझाव ४४
५.३.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ४५
सन्दर्भ सामग्री
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं.	विवरण	पृष्ठ सङ्ख्या
४.१	उत्तरदाताहरुको उमेर समुह अनुसारको अवस्था	१८
४.२	उत्तरदाताहरुको धार्मिक अवस्था	१९
४.३	उत्तरदाताको शैक्षिक स्तर	२०
४.४	उत्तरदाताको पेशागत अवस्था	२०
४.५	उत्तरदाताको लिङ्गगत अवस्था	२१
४.६	उत्तरदाताको पारिवारिक आर्थिक अवस्था	२२
४.७	सुर्तीजन्य पदार्थ प्रयोगताको अवस्था	२३
४.८	धूमपान सुरुवात गर्दाको उमेर	२४
४.९	पहिलो पटक धूमपान प्रयोग गर्दाको संगत	२५
४.१०	धूमपान प्रयोगको नियमितता	२६
४.११	धूमपान गर्दाको अवस्थाको अनुभुति	२७
४.१२	धूमपानले स्वास्थ्यमा पार्ने असर सम्बन्धी ज्ञान	२७
४.१३	धूमपान तथा सुर्ती सेवनबाट सृजित समस्या	२८
४.१४	मद्यपान सेवनको प्रवृति	२९
४.१५	मदिराका प्रकारहरू	३१
४.१६	पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाको उमेर	३२
४.१७	पहिलो पटक मदिरा सेवन गर्दाका कारणहरु	३३
४.१८	मदिरासँग सेवन गरिने अन्य खानेकुराहरू	३५
४.१९	मदिराका लागि गरिने खर्च	३६
४.२०	धूमपान र मद्यपानले सामाजिक प्रतिष्ठा बढाउँछ कि बढाउँदैन	३६
४.२१	मदिरा सेवन पछिको दुर्घटना	३७
४.२२	मदिरा सेवनकर्तामा सेवन गर्दा नपाउदाको अनुभव	३८
४.२३	मदिरा सेवन कर्तामा देखिएको मानसिक तनाव	३९

चित्र सूची

चित्र नं.	विवरण	पृष्ठ सङ्ख्या
४.१	धूमपान सुरुवात गर्ने कारणहरु	२४
४.२	घरेलु मदिराको उत्पादन	३०
४.३	दैनिक सेवन गर्ने मदिराको मात्रा	३२
४.४	मदिरा सेवन पछिको अनुभव	३४
४.५	उच्च तनावको अवस्था	४०

संक्षेपीकरण

इ.पू.	इशा पूर्व
एम.एड.	मास्टर डिग्री इन एजुकेशन
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
टि.भी.	टेलिभिजन
प्रो.	प्रोफेसर
वि.सं.	विक्रम सम्बत्
सि.नं.	सिरियल नम्बर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
INGO	International Non-Government Organization
NGO	Non-Government Organization